

Нематов Жўрабек Нематиллоевич,

Тошкент давлат юридик
университети кафедра доценти,
Хуқуқ доктори

<http://dx.doi.org/10.26739/2181-9130-2019-7-2>

МАЪМУРИЙ ТАРТИБ-ТАОМИЛЛАРНИНГ ХУҚУҚ ИНСТИТУТИ СИФАТИДАГИ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ ТАҲЛИЛИ

Аннотация: ушбу мақолада маъмурий тартиб-таомилларнинг маъмурий хуқуқ институти сифатидаги тавсифи, маъмурий тартиб-таомиллар тушунчаси борасида хуқуқшунос олимларнинг билдирган илмий қарашлари, маъмурий тартиб-таомилларнинг маъмурий процесс, маъмурий иш юритувдан фарқли жиҳатлари илмий-назарий таҳлил қилинган. Келтирилган таҳлиллар натижасида маъмурий тартиб-таомилларнинг маъмурий хуқуқдаги ўрни ва унинг тушунчасига оид муаллифлик таърифи келтирилган.

Калит сўзлар: маъмурий тартиб-таомиллар, маъмурий процесс, маъмурий иш юритув, маъмурий тартиб-таомиллар тушунчаси ва хусусиятлари.

Нематов Жўрабек Нематиллоевич,

Доцент кафедры Ташкентского
государственного юридического университета,
Доктор права

НАУЧНО-ТЕОРЕТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРОЦЕДУР КАК ИНСТИТУТ ПРАВА

Аннотация: В данной статье приводятся научно-теоретический анализ характеристики административных процедур как института административного права, научных взглядов ученых-юристов на понятие административных процедур, различия административных процедур от административного процесса и административного производства. В результате анализа приводится описание роли административных процедур в административном праве и его авторское определение.

Ключевые слова: административные процедуры, административный процесс, административное производство, понятие и особенности административных процедур

Nematov Jurabek Nematilloevich,

Associate Professor of Department of the Tashkent
State University of Law

SCIENTIFIC AND THEORETICAL ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES AS AN INSTITUTE OF LAW

Abstract: This article provides a scientific and theoretical analysis of the characteristics of administrative procedures as an institution of administrative law, the scientific views of legal scholars on the concept of administrative procedures, the difference of administrative procedures from the administrative process and administrative proceedings. The analysis provides a description of the role of administrative procedures in administrative law and its author's definition.

Key words: administrative procedures, administrative process, administrative proceedings, the concept and features of administrative procedures

For citation: Nematov Jurabek Nematilloevich. SCIENTIFIC AND THEORETICAL ANALYSIS OF ADMINISTRATIVE PROCEDURES AS AN INSTITUTE OF LAW. Journal of Law Research. 2019, 7 vol., issue 1, pp. 12-27

Ўзбекистон Республикасида мустақиллик йилларининг илк кунлариданоқ давлат ва жамият ҳаётини босқичма-босқич ислоҳ этиш, ҳуқуқий давлат қуриш, фуқароларнинг давлат бошқарувидаги иштирокини кенгайтириш, давлат бошқарувини янада демократлаштириш, очиқлиги, шаффофлиги ва ҳисобдорлигини оширишга доир чора-тадбирлар амалга ошириб келинмоқда.

Маъмурий тартиб-таомилларнинг асосий қоидаларидан бири манфаатдор шахсларни тинглашдир. Бу эса Ўзбекистон Республикасининг Президенти таъкидлаган "ҳалқ билан мулоқот"нинг ажралмас қисмини ташкил этади. Мазкур жиҳат Ўзбекистонда анъанавий давлат бошқаруви ўрнига "Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак" деган ғояга асосланган замонавий давлат бошқарувининг (public administration) жорий этилиши боғлиқ.

Ривожланган хорижий давлатлар тажрибаси давлат бошқаруви органлари ва манфаатдор шахсларнинг ўзаро муносабатини самарали ташкил этишга хизмат қиладиган институтлардан бири маъмурий тартиб-таомиллар эканлигини кўрсатмоқда[1].

Таҳлиллардан маълум бўлишича, Президент виртуал қабулхонасига мурожаатларнинг аксарият қисми тадбиркорлик субъектларининг ривожланишига халал бераётган тўсиқ ва говларни бартараф этиш, қонунга зид идоравий қарорларни бекор қилиш, ишга жойлашиш, соғлиқни сақлаш, банк кредитларидан эркин фойдаланиш, уй-жой, коммунал ва йўл-транспорт хизматлари сифатини яхшилаш масалалари, маҳаллий давлат ҳокимияти органлари, суд, ҳуқуқни муҳофаза қилувчи ва назорат органларининг фаолияти юзасидан келиб тушмоқда[2].

Бу эса маъмурий органлар фаолиятининг моддий ва процессуал асослари етарлича ишлаб чиқилмагани натижасида жисмоний ва юридик шахсларнинг ҳуқуқ ва эркинликлари, қонуний манфаатлари етарлича таъминланмаслигини келтириб чиқармоқда.

Узоқ вақт давомида совет мафқураси таъсирида бўлган собиқ совет давлатларида маъмурий ҳуқуқ қонунчиликни ислоҳ қилишнинг устувор йўналиши ҳисобланмагани[3], давлат органлари фуқароларга эмас, балки давлат ҳокимиятига хизмат қилган[4, с.3; 3, с.41].

Ўзбекистон Президентининг Ш. М. Мирзиёев фармони билан тасдиқланган 2017-2021 йилларга мўлжалланган Ҳаракатлар стратегияси доирасида давлат бошқарувида "Халқ давлат органларига эмас, балки давлат органлари халқимизга хизмат қилиши керак" деган ғояни жорий этиш нафақат юртимизда[5], балки бутун дунёда ҳам эътироф этилмоқда. Эскича фикрлайдиган, халқни ўз хизматкори деб ўйлайдиган раҳбар ва ходимларни янгича, замонавий давлат бошқарувида ўтказиш, албатта, осон иш эмас. Бунда энг аввало, давлат органларининг барча ходимлари халққа хизмат қилиш зарурлигини тушуниб етиши талаб этилади. Давлат органларининг раҳбар ва ходимлари халққа хизмат қилиши учун эса, албатта,

тегишли ҳуқуқий механизмларни йўлга қўйиш лозим бўлади. Шу маънода Ўзбекистонда 2018 йил 8 январда қабул қилинган Ўзбекистон Республикасининг "Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида"ги қонуни (бундан кейинги ўринларда МТТҚонун[6]) ўз мазмун-моҳияти, асосий принциплари ва бошқа қоидаларига кўра давлат органларининг манфаатдор шахслар билан бўладиган муносабатларида уларнинг халққа хизмат қилишининг ҳуқуқий механизмини шакллантириб бергани билан алоҳида эътиборга сазовордир.

Таъкидлаш жоизки, мамлакатимизда маъмурий тартиб-таомилларнинг тўлақонли ишлаб кетиши учун биргина қонуннинг ўзи етарли эмас. Энг асосий масала - маъмурий тартиб-таомилларнинг илмий-назарий асосларини шакллантириш, уни тўғри англаш (тушуниш) ва амалиётда татбиқ этиш ҳисобланади. Тан олиш лозимки, маъмурий тартиб-таомилларнинг илмий-назарий асослари мамлакатимизда ҳали етарлича ўрганилмаган, тадқиқ этилмаган. Шу маънода, "маъмурий тартиб-таомиллар" тушунчаси, унинг асосий қоидалари нималардан иборатлигини тушуниш муҳим аҳамият касб этади. Шунга кўра, қуйида маъмурий тартиб-таомилларнинг илмий-назарий асослари юзасидан илмий мушоҳада юритилади[7].

Маъмурий тартиб-таомилларни тўғри англаш учун даставвал маъмурий тартиб-таомилларнинг ўзи ҳақида тушунчага эга бўлиш лозим. Бу борада олимлар томонидан турли фикрлар билдирилган бўлиб, қуйида шу ҳақда умумий тушунча берилди, сўнгра тадқиқот мавзуи юзасидан маъмурий тартиб-таомиллар қандай маъно касб этиши, уларнинг моҳияти, функцияларига тўхталиб ўтамиз.

Маъмурий тартиб-таомилларни тушунишда бир неча хил ёндашувлар мавжуд. Жумладан, Россия олимлари кўпроқ "маъмурий процесс", "маъмурий тартиб-таомил", "маъмурий иш юритув" тушунчаларини фарқлаш хусусида бир тўхтамга келиш қийин бўлган узундан-узоқ илмий баҳслар юритиб келмоқдалар. Европа давлатлари, АҚШ ва Япония олимларининг масалага эса ёндашувлари тамомла бошқача бўлиб, асосий масала умумий маъмурий ҳуқуқнинг мустақил институти бўлмиш маъмурий тартиб-таомилларнинг процессуал қоидаларини тушуниш ва суд амалиётида тўғри қўллаш юзасидан тегишли шарҳ, илмий-юридик талқинни такомиллаштиришга асосий эътибор қаратилади. Дарҳақиқат, амалий ифодасига, аҳамиятига эга бўлмаган узундан-узоқ илмий баҳс-мунозаралар юритиш керак эмас. Шу нуқтаи назардан, Россия ва совет ҳуқуқи асосидаги адабиётларда келтирилган илмий қарашларга ўтишдан олдин мухтасар қилиб шуни айтиш мумкинки, тадқиқотимиз натижасида ушбу баҳс-мунозараларнинг асосий қисмини илмий қарашлардаги тафовутлар ташкил этиши, маъмурий тартиб-таомилларнинг ҳуқуқий асослари ва суд амалиётида уларни тўғри қўллаш юзасидан қаралганда мазкур тафовутлар жиддий аҳамият касб этмаслиги аниқланди.

Гап шундаки, бир гуруҳ олимлар "маъмурий процесс", "маъмурий тартиб-таомиллар" ва "маъмурий иш юритув"нинг мазмун-моҳиятини очиб беришда маъмурий процессни кенг маънода, яъни давлат бошқаруви органларининг бутун процессуал фаолияти сифатида тушунишдан келиб чиқадилар.

Бошқа бир гуруҳ олимлар эса маъмурий процессни тор маънода, яъни фақат "маъмурий суд иш юритуви" ёки "маъмурий судлов" сифатида тавсифлаб, маъмурий суд иш юритуви (маъмурий судлов) сифатида тушуниш лозимлигини исботлашга уринадилар. Тор ёндашув тарафдорлари маъмурий тартиб-таомиллар умумий маъмурий ҳуқуқнинг мустақил институти сифатида ўз маъно-мазмунини,

асосий қоидаларига эга деб тавсифлашади. Қуйида даставвал маъмурий процесс, маъмурий тартиб-таомиллар ва маъмурий иш юритишни тушуниш юзасидан илмий қарашларнинг айримлари ҳақида фикр юритилади.

Россия олимлари маъмурий процессни моддий маъмурий ҳуқуқ меъёрларини қўллаш билан боғлиқ бўлган ижро этувчи ҳокимият органлари томонидан ички ва ташқи характердаги барча индивидуал маъмурий ишларни кўриб чиқиш фаолияти (Ю.М.Козлов[8]), кенг маънода - маъмурий-фармойиш ва маъмурий-қўриқлаш (П.И.Конов[9]), маъмурий ҳужжатларни қабул қилиш ва ижро этиш, маъмурий-ҳуқуқий ижодкорлик процесси, маъмурий-ваколат берувчи (оператив-фармойиш) процесс, маъмурий-юрисдикцион процесс (Д.Н.Бахрах[10]), моддий маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар асосида амалга ошириладиган процессуал маъмурий-ҳуқуқий муносабатлар[11], маъмурий судлов ишларини юритиш ва маъмурий-процедуравий фаолият (Ю.А.Тихомиров[12]), маъмурий-норма ижодколиги, маъмурий-ҳуқуқ тақдим этувчи ва маъмурий-юрисдикцион процесс (И.В.Панова[13]), маъмурий-фармойиш бериш ва маъмурий қўриқлаш процесси (П.И.Кононов[14]), маъмурий юрисдикция, маъмурий юстиция ва маъмурий тартиб-таомиллар мажмуи (И.М.Лазарев[15], С.Н.Махина[16]) сифатида ёки тор маънода, яъни суд процессуал фаолияти (С.З.Женетель[17], А.А.Демин[18]), маъмурий судлов ишларини юритиш ва маъмурий жавобгарликка тортиш билан боғлиқ барча ишлар (маъмурий ва суд тартибидаги барча ишлар) (А.Б.Зеленцов, С.З.Женетель[19, с.5-6; 17, с.44]) сифатида тавсифлашади[20, с.25; 21, с.30-33].

А.Б. Зеленцов ва О.А. Ястребов маъмурий процессни фуқаролик-процессуал ҳуқуқ, жиноят-процессуал ҳуқуқдан келиб чиқиб тушунишда "маъмурий процесс" атамасининг келиб чиқиш тарихига ҳам эътибор қаратиш лозимлигини таъкидлаб ўтадилар. Жумладан, XIX асрнинг иккинчи ярмидан бошлаб "маъмурий процесс" атамаси маъмурий низоларни судлар томонидан кўриб чиқиш маъносидан тушунилган бўлиб, маъмурий органларнинг бошқарув фаолиятига нисбатан "маъмурий процесс" атамаси хорижий давлатларда 1930-1940-йиллардан, Россияда эса 1950-йиллардан қўлланила бошланганига эътибор қаратиш лозимлигини таъкидлайди. Шунга кўра, А.Б. Зеленцов ва О.А. Ястребов маъмурий процессга икки процессни, яъни: а) низосиз маъмурий ишларни ҳал қилишда давлатнинг маъмурий функциясини амалга ошириш билан боғлиқ бўлган ноюрисдикциявий маъмурий-процедуравий процесс ҳамда б) низоли маъмурий ишларни ҳал қилишни назарда тутувчи маъмурий-юрисдикцион процессни киритади. Ўз навбатида маъмурий-юрисдикцион процессни ижро ҳокимияти тизимидаги маъмурий-юрисдикцион процесс ҳамда суд(лов) маъмурий процессга ажратиш мумкин. Суд(лов) маъмурий процесс деганда маъмурий судлов (ёки маъмурий суд ишларини юритиш)ни тушуниш мумкинлигини келтириб ўтган[22].

С.Н.Махинанинг таъкидлашича, маъмурий ҳуқуқ моддий ва процессуал қисмлардан иборатдир. Моддий ҳуқуқ бошқарув соҳасидаги муносабатларни тартибга солиши ва ўз навбатида, ижобий (позитив) бошқарув - бошқарув ҳуқуқи ва негатив бошқарув - давлат мажбурлов чораларидан (маъмурий-юрисдикцион ҳуқуқдан) иборат. Процессуал ҳуқуқ бошқарув ва маъмурий-юрисдикцион фаолият (бошқарув процесси ва маъмурий-юрисдикцион процесс)дан иборат эканлигини таъкидлайди. Шундан келиб чиқиб, С.Н.Махина маъмурий процессни ҳуқуқий низони ҳал қилиш тартиби деб таърифлайди[16, с.6-11].

Маъмурий процессни тушунишда унинг луғавий маъносидан келиб чиқиб

ёндашиш[23] ва процесс-процедурани шакл-мазмун мутаносиблигида кўриш нуқтаи назари ҳам мавжуд[24]. Бошқа тарафдан, процесс ва процедурани бирхиллаштиришга қаратилган ёндашувлар (Д.Н.Бахрах[25], В.А.Тарасова[26], В.О.Лучин[27]) ҳам мавжуд.

Назаримизда билдирилган илмий қарашлардан маъмурий процессни тушунишда уч хил қараш мавжудлигини келтириб чиқариш мумкин. Биринчиси, Н.Г.Салишева ва бошқалар маъмурий процессни махсус субъектларнинг маъмурий-ҳуқуқий санкцияларни қўллаш билан боғлиқ фаолияти деб тушунтиради. Аммо бу олимлар ҳозирда ўз фикрини ўзгартирган ва маъмурий процессни "юрисдикцион" ёндашув асосида тушуниш ўз аҳамиятини йўқотганлигини таъкидлашади. Бироқ, ҳозирда ҳам айрим олимлар (Р.С.Тихий) маъмурий процесс деганда юрисдикцион фаолиятни тушуниш лозимлигини таъкидлашади[28]. Иккинчи нуқтаи назарга кўра, маъмурий процесс кенг маънодаги "иш юритув" ва "процедура"лардан ташкил топган ва ушбу қарашнинг энг ёрқин намояндаси В.Д.Сорокин ҳисобланади. Учинчи нуқтаи назарга кўра, маъмурий процесс (тор маънода) оммавий ҳуқуқ тўғрисидаги низони ҳал қилишнинг суд процесси бўлиб, унинг ёрқин вакиллари А. А. Демин, Ю. Н. Стариков, С. Н. Махина ҳисобланади[29].

Ю. Н. Стариков раҳбарлиги ўз илмий қарашларини баён этган А. А. Никольская маъмурий процессни тор манода тушуниш лозимлиги борасида қуйидагиларни таъкидлаб ўтади. Маъмурий ҳуқуқда уч хил процессуал нормаларни ажратиб кўрсатиш мумкин. Жумладан, биринчи гуруҳда - оммавий ҳуқуқ тўғрисида низони ҳал қилиш процесси сифатида фуқаролик ва жиноят процесси билан бир қаторда ҳуқуқнинг алоҳида соҳаси бўлишга ҳақли бўлган маъмурий процесс, иккинчи гуруҳда - юрисдикцион, учинчисида эса ижобий (позитив) маъмурий тартиб-таомиллар процессуал нормаларини ташкил этади. Иккинчи ва учинчи гуруҳга кирувчи процессуал нормалар умумий маъмурий ҳуқуқнинг таркибий қисми бўлиб, уларнинг ҳуқуқ тўғрисида низони ҳал қилишга қаратилган суд маъмурий процесси билан алоқаси фуқаролик ва арбитраж процессининг шартнома олди низолар ёки ишга тиклаш тўғрисидаги ишни суд процессида кўриб чиқишда штатлар қисқариши муносабати билан ишдан бўшатиш тартибига риоя қилиш кабилар билан ўхшашдир. Назарий жиҳатдан қараганда, ушбу нормаларнинг барчаси процессуал ҳисобланади. Бироқ фуқаролик ва арбитраж процесси процессуал ҳуқуқнинг мустақил соҳалари ҳисобланади. Шартномаолди тайёргарлик фуқаролик ҳуқуқига мансуб бўлса, штатлар қисқариши муносабати билан ишдан бўшатиш тартиби эса меҳнат ҳуқуқига тааллуқлидир. Шунга кўра, моддий-ҳуқуқий соҳаларда процессуал меъёрларнинг учраши ва уларга процессуал ҳуқуқнинг алоҳида соҳаси мақоми берилмаслиги ёки мавжуд процессуал соҳага киритилмаслигида ҳеч қандай зиддият (тафовут) мавжуд эмас, дейди А.А.Никольская.

Дарҳақиқат, мисол учун фуқаролик процесси нуқтаи назаридан қаралганда, фуқаролик (моддий) ҳуқуқда ҳам процессуал нормалар кўп учрайди. Бироқ улар фуқаролик процессида бирлаштирилмаган. Шунинг учун маъмурий ҳуқуқда ҳам бундай ҳолат кузатилишини табиий қабул қилиш, аксинча, ҳамма процессуал нормаларни бирлаштириб, барча маъмурий-ҳуқуқий процессуал нормаларни қамраб олган ягона кодификациялашган акт (Маъмурий-процессуал кодекс)ни тузишга уринишда ҳеч қандай маъно йўқ. Бу деган сўз, бу уч гуруҳ процессуал нормаларнинг ҳуқуқий табиатини инкор этишни аниқламайди, бироқ шу ўринда

ушбу уч гуруҳ процессуал нормаларни маъмурий процесс шиори остида бирлаштириб бўлмаслигини англатади, холос. Шунини алоҳида таъкидлаш лозимки, ушбу уч гуруҳни маъмурий процессни "кенг" маънода тушуниш остида бирлаштириш ҳуқуқнинг умумий назарияси ва маъмурий ҳуқуқ назарияси нуқтаи назаридан қатъан қизиқиш уйғотса-да, қонун ижодкорлиги ва ҳуқуқни қўллаш амалиёти нуқтаи назаридан амалга оширилиш (қўлланилиш) эҳтимоли ниҳоятда паст. Аммо ушбу уч гуруҳни маъмурий ҳуқуқнинг умумий қисми таркибида бошқарув процесси (бошқарув ҳаракатлари назарияси, давлат бошқарувининг шакл ва методлари), маъмурий-юрисдикцион процесс (маъмурий ҳуқуқбузарликлар тўғрисидаги ишлар юзасидан иш юритув), (ўз маъносидagi) маъмурий процесс (маъмурий юстиция) шаклида бирлаштириш мумкин[29, с.33-36].

А.А.Никольскаянинг юқоридagi фикрларини тўла қўллаб-қувватлаган ҳолда шунини айтиш мумкинки, маъмурий процесс ва маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисидаги илмий баҳс-мунозарани ниҳоясиз олиб бориш мумкин. Аммо бундан қандай амалий наф бор? Ахир маъмурий суд ишларини юритиш ва маъмурий тартиб-таомилларни маъмурий ҳуқуқнинг алоҳида ва мустақил институтлари сифатида тавсифлаш ҳамда тақомиллаштириб бориш муҳим ва долзарб масала эмасми. Бу борада Ўзбекистонда ҳам иккита алоҳида қонун, яъни МТТҚонун ва Маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисидаги кодекс қабул қилиниши билан, назаримизда, ушбу икки институтни бирлаштириш тўғрисидаги баҳс-мунозараларнинг амалий аҳамияти пасайди. Бироқ шунини ҳам эътироф этиш жоизки, ҳақиқатан ҳам баъзи давлатлар маъмурий тартиб-таомиллар ва маъмурий суд ишларини юритишни ягона қонунга бирлаштириш йўлидан борган. Бунга Тожикистон, АҚШ, Латвия ва бошқа давлатларни мисол қилиб келтириш мумкин. Шу маънода, маъмурий тартиб-таомиллар ва маъмурий суд ишларини юритишни ягона қонунга бирлаштириш ёки бирлаштирамаслик қонун чиқарувчининг хоҳиш-иродасига боғлиқ. Бу эса ягона қонунга бирлаштириш ҳам нотўғри бўлмаслигини англатади.

Албатта, бу ҳар бир давлатнинг миллий ҳуқуқ тизими шарт-шароити, ҳолатидан келиб чиқадиган масалалар. Фикримизча, Ўзбекистон ва кўпчилик МДХ давлатларида турли чалкашлик ва тушунмовчиликларнинг олдини олиш мақсадида маъмурий тартиб-таомиллар ва маъмурий суд ишларини юритишни ягона қонунга бирлаштирамаслик йўлидан бориш тўғрироқ бўлади. Шу боис, ҳам Никольскаянинг юқоридagi билдирган илмий қарашлари миллий шарт-шароитларимизга кўпроқ мос тушади дейиш мумкин.

Юқоридagi билдирилган фикрларни таҳлил этар эканмиз, маъмурий ҳуқуқнинг жараён билан боғлиқ ҳар қандай масалаларини маъмурий процессга бирлаштириш ёки маъмурий процесс деб аташ билан боғлиқ ёндашувни кўриш мумкин. Бироқ, аслида, маъмурий ҳуқуқнинг қайси институтини олманг, барчасида у ёки бу даражада процессуал нормалар мавжудлигини кўриш мумкин. Шу боис, бизнинг фикримизча, маъмурий процессни тор маънода тушуниш, ҳар бир маъмурий ҳуқуқ институтининг мазмун-моҳияти, ҳуқуқий тавсифини инобатга олган ҳолда бир-биридан мустақил тарзда ўрганиш мақсадга мувофиқдир.

Маъмурий процессни тушуниш борасида билдирилган юқоридagi фикрларни янада батафсил таҳлил қилишдан аввал маъмурий иш юритув ва маъмурий тартиб-таомилларни тушуниш масаласига ҳам тўхталиб ўтиш ўринли бўлади.

Бу борада В.А.Зюзиннинг илмий қарашлари эътиборга моликдир. В.А.Зюзин маъмурий иш юритув ва маъмурий тартиб-таомилларни фарқлаш лозимлигини, жумладан, маъмурий тартиб-таомиллар функционал институт бўлса, маъмурий иш юритув соҳавий институт ҳисобланишини таъкидлайди. Шу маънода, маъмурий иш юритув бир хилдаги маъмурий ишлардан иборат бўлса, маъмурий тартиб-таомиллар бир хилдаги маъмурий-ҳуқуқий муносабатларни ўзида бирлаштиради. Маъмурий тартиб-таомиллар фуқароларнинг ҳуқуқ, эркинликлари ва қонуний манфаатларини ҳимоя қилиш, амалга оширилишини таъминлашга йўналтирилган бўлса, маъмурий иш юритувнинг мақсади аниқ натижа, яъни индивидуал-аниқ маъмурий ишни ҳал қилиш ҳисобланади[1, с.8-9,46].

Маъмурий процессга маъмурий тартиб-таомиллар ва маъмурий иш юритувни киритадиган (В.А.Зюзин ва О.В.Морозова[1,с.8; 20, с.7]), процесс ва иш юритувни умумий ва махсус мутаносиблигида таҳлил қиладиган ва иш юритувга процесснинг қисми сифатида қарайдиган (В.Д.Сорокин [30; 1, с.30]) илмий қарашлар ҳам мавжуд.

Ю. Н. Стариков, О. К. Застрожная, Д. Н. Бахрах, К. С. Бельский, Ю. А. Тихомиров, А. А. Никольская ўз илмий ишларида бошқарув процесси (бошқарув процедураси) деганда ваколатли органларнинг бошқарув функцияларини амалга ошириши билан боғлиқ "ижобий" (позитив), яъни маъмурий мажбуриятни қўллаш билан боғлиқ бўлмаган фаолиятни тушуниш лозимлигини келтириб ўтишади[31].

Жумладан, Ю. Н. Стариков ўз илмий ишида маъмурий процесснинг таркибига нималар кириши тўғрисида аниқ бир тўхтамага келиш лозимлигини, жумладан, давлат процессуал фаолиятининг уч кўриниши (1) маъмурий ишлар юзасидан одил судлов, 2) маъмурий ҳуқуқбузарлик ишлари тўғрисидаги иш юритув, 3) норматив белгиланган процедурага оид маъмурий фаолият, шунингдек бошқа ҳуқуқ соҳаларининг моддий меъёрларини амалга оширишга қаратилган фаолият доирасида амалга ошириладиган иш юритув) тўғрисида аниқ хулосага келиш лозимлигини таъкидлайди[32].

А.А.Никольскаянинг фикрича, бошқарув процедураси махсус субъектларнинг ҳуқуқ билан тартибга солинган (процессуал ифодасига эга бўлган) фаолияти ҳамда фактик (ноҳуқуқий шаклдаги) бошқарув фаолияти сифатида ҳам талқин этилади. Шу маънода, ижобий (позитив) бошқарув фаолияти ҳуқуқий ва ноҳуқуқий шаклда намоён бўлишини эътиборга олиб, юриспруденция доирасида ҳуқуқ билан тартибга солинган бошқарув тартиб-таомиллари ўрганилади. А.А.Никольская "бошқарув тартиб-таомили" ибораси ўрнига маъмурий тартиб-таомилларни қўллашни афзал деб биледи ва бунинг асоси сифатида фактик бошқарув масалалари бошқарув назариясида ўрганилиши, маъмурий тартиб-таомиллар эса маъмурий-ҳуқуқий процессуал муносабатлар гуруҳига мансублигига кўра маъмурий ҳуқуққа тааллуқли бўлишини, хорижий давлатлар қонунларида бошқарув тартиб-таомиллари ўрнига маъмурий тартиб-таомиллар (маъмурий процедуралар) деган ибора кенг тарқалганлигини таъкидлаб ўтган[33; 29, с.40-42; 15, с.180].

Дарҳақиқат, маъмурий тартиб-таомиллар ҳуқуқий табиатига кўра ташқи муносабатларни тартибга солишга қаратилганлиги ҳамда ижобий (позитив) тартибга солишни назарда тутиши билан ажралиб туради. Ички бошқарув масалалари эса давлат бошқаруви (public administration) назарияси предметига яқин туради.

Маъмурий тартиб-таомиллар тушунчаси тўғрисида яна кўплаб илмий қарашларни келтириб ўтиш мумкин. Жумладан, маъмурий тартиб-таомиллар фуқароларнинг (оммавий) маъмурият билан бўладиган ҳуқуқ, эркинлик ва қонуний манфаатларни рўёбга чиқаришга хизмат қиладиган (С.З.Женетель[17, с.44]), ҳуқуқ субъектларининг ўз ҳуқуқ ва мажбуриятларини амалга ошириш (рўёбга чиқариш)га қаратилган (Ю.А.Тихомиров[34]), манфаатдор шахсларнинг ҳуқуқ ва қонуний манфаатларини рўёбга чиқаришни таъминлайдиган процессуал (ижобий (позитив)) фаолият (О.В.Морозова[20, с.7-8]) ёки фуқаро ва ташкилотларнинг конституциявий ҳуқуқларини амалга оширишни таъминлашга хизмат қиладиган махсус мазмундаги процессуал муносабатлар (В.А.Зюзин [1, с.43-53]) сифатида ҳам тавсифланади. Бу каби тушунчалар таҳлилини бошқа олимлар асарларида ҳам кўриш мумкин[35].

А. А. Никольскаянинг фикрига кўра, оммавий бошқарув соҳасидаги ижобий (позитив) маъмурий тартиб-таомиллар ўз мазмунига кўра субъектив оммавий ҳуқуқлар тўғрисидаги низоларни судда кўриб чиқиш ва маъмурий мажбурлов чораларини қўллаш билан боғлиқ бўлмаган ўзаро кетма-кетликда алмашинадиган бир қанча босқичлардан иборат бўлади. А.А.Никольская маъмурий процессга фақат субъектив ҳуқуқ тўғрисидаги низони суд томонидан ҳал қилиш процессини, қолган барча процессуал нормаларни, жумладан, ижобий (позитив) ва юрисдикцион маъмурий фаолиятни маъмурий тартиб-таомилларга киритади. Бироқ илмий ишининг кейинги қисмларида маъмурий тартиб-таомиллар белгилари деганда асосан ижобий (позитив) маъмурий фаолият нуқтаи назаридан келиб чиқиб ёндашишни кўриш мумкин[29, с.13-14,51,61-63].

Маъмурий тартиб-таомилларни айрим олимлар мажбурлов чораларини қўллаш ва низоларни ҳал қилиш билан боғлиқ бўлмаган доирада таҳлил қилса (И.М.Лазарев[15, с.3-7]), бошқалари эса маъмурий тартиб-таомилларга нафақат ижобий (позитив) бошқарувни, балки юрисдикцион маъмурий фаолиятни (шу жумладан, оммавий бошқарув соҳасида юзага келадиган ҳуқуқий низолар (конфликт)ни ҳал қилишни) (М.О.Ефремов[33, с.10-11]), маъмурий тартибдаги шикоятни кўриб чиқишни (С.З.Женетель[17, с.30]) ҳам киритади.

Бироқ, фикримизча, маъмурий тартиб-таомилларнинг замонавий мазмуни фақат ижобий (позитив) тартибга солиш (регулятив) хусусиятини акс эттиради десак тўғри бўлади.

Таъкидлаш жоизки, юқорида келтирилган илмий қарашлар ва баҳс-мунозараларнинг асосида моддий ва процессуал ҳуқуқнинг ўзаро муносабати масаласи ётганини кўриш мумкин. Қайсидир олимлар процедура моддий ҳуқуқнинг таркибий қисми деса, бошқалари юридик аҳаиятга эга ҳаракатларни бажариш тартибининг барчаси юридик процедура деб тавсифлашни кўриш мумкин[36].

Маъмурий процесс, маъмурий тартиб-таомиллар ва маъмурий иш юритув ўртасидаги фарқ масаласига (хоҳ моддий ҳуқуқ ва процессуал ҳуқуқ ёки шакл ва мазмун муносабати бўлсин, хоҳ маъмурий процессни кенг ва тор маънода тушуниш ёки маъмурий процесснинг келиб чиқиш тарихи масаласи нуқтаи назаридан ёндашиш бўлсин) оид турли илмий қарашлар, баҳс-мунозараларни яна кўп давом эттириш мумкин. Бироқ, бунинг ўрнига асосий эътиборни ушбу илмий баҳс-мунозаралар қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётига қандай амалий фойда келтиришига қаратиш лозим, деб ҳисоблаймиз.

Бундан ташқари, юқорида илмий қарашлари баён этилган айрим олимларнинг (Ю. М. Козлов В. Д. Сорокин П. И. Конов ва бошқаларнинг) фикрларида совет ҳуқуқи таъсири мавжудлигини ҳам истисно этиб бўлмайди. Совет ҳуқуқида маъмурий процессни кенг маънода тушуниш кўпроқ маъмурий тартиб-таомиллар ва маъмурий суд иш юритувининг коммунистик мафкурага тўғри келмаслиги нуқтаи назаридан қонунчилик ва ҳуқуқни қўллаш амалиётида тан олиншига шароит ва асос бўлмагани кўпроқ сабаб бўлган. Шундай экан, фикримизча, маъмурий процессни тор маънода, яъни маъмурий суд иш юритуви (маъмурий судлов) ва маъмурий тартиб-таомилларни маъмурий-процессуал ҳуқуқнинг мустақил институти сифатида, умумий маъмурий ҳуқуқ доирасида ўрганиш, шунингдек маъмурий иш юритув ва маъмурий тартиб-таомилларни соҳавий ва функционал институт мутаносиблигида талқин этиш мақсадга мувофиқ.

Юқорида билдирилган фикрлардан келиб чиқиб, ҳуқуқнинг мустақил (алоҳида) институти сифатида маъмурий тартиб-таомиллар деганда маъмурий органларнинг уларга хизмат юзасидан бўйсундирилмаган манфаатдор шахслар билан бўладиган муносабатларида давлат бошқаруви ваколатларини амалга ошириш орқали манфаатдор шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга қаратилган ҳамда маъмурий-ҳуқуқий фаолиятни тартибга соладиган (регулятив) нормалар тизimini тушуниш мумкин.

Ўзбекистонда маъмурий тартиб-таомиллар институти умумий маъмурий ҳуқуқнинг кам тадқиқ этилган мавзуларидан бири ҳисобланади. Шунинг учун ҳам Ўзбекистонда ҳозирги кунда маъмурий тартиб-таомилларнинг яхлит илмий-назарий асослари ҳали тўлиқ шаклланиб улгурмаган деб тавсифлаш мумкин.

Юқорида келтирилган олимларнинг фикрларидан келиб чиқиб айтиш мумкинки, маъмурий процессни кенг маънода (юрисдикцион, бошқарув ва юстициявий процессуал қоидалар) ва тор маънода (маъмурий суд ишларини юритиш) тушуниш мумкин.

Маъмурий ҳуқуқ процессуал қоидаларининг ҳаммасини бир тушунчага, яъни "маъмурий процесс"га бирлаштириш бошқа институтлар, жумладан, маъмурий тартиб-таомилларнинг мазмун-моҳияти, аҳамияти ва ривожланишини йўққа чиқариши мумкин. Ўзбекистонда маъмурий тартиб-таомиллар ва маъмурий суд ишларини юритиш тўғрисида иккита алоҳида норматив-ҳуқуқий ҳужжат такомиллашиб бораётгани муносабати билан маъмурий тартиб-таомилларни маъмурий процессуал ҳуқуқнинг мустақил институти сифатида, умумий маъмурий ҳуқуқ соҳаси доирасида ўрганиш мақсадга мувофиқ деган хулосага келинди. Шунга кўра, мазкур тадқиқот доирасида маъмурий процессни тор маънода, яъни маъмурий суд ишларини юритиш (маъмурий судлов) деб тушуниш таклиф этилади.

Гарчи тушунча сифатида "маъмурий жараён" деган атама ҳам илмий адабиётларда қўлланилса-да, лекин маъмурий жараённинг мазмуни юқорида келтирилган маъмурий процесс ёки маъмурий тартиб-таомилларнинг мазмунидан жуда катта фарқ қилмайди. Шунинг учун ҳам маъмурий жараёнга, тегишинча, маъмурий процесс ёки маъмурий тартиб-таомиллар сифатида ёки унинг таркибий процесси сифатида қараш мақсадга мувофиқ деб ҳисоблаймиз.

Маъмурий тартиб-таомиллар ҳақида фикр юритганда унинг давлат хизматлари билан алоқасини ҳам кўриб чиқиш лозим бўлади. Гап шундаки, бир қатор давлатлар маъмурий фаолиятни маъмурий тартиб-таомилларга оид қонунчилик

орқали тартибга солиш ўрнига давлат хизматлари кўрсатилишини ривожлантириш йўлидан боришган.

Мисол учун, Россияда маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисидаги қонун мавжуд эмас. Унинг ўрнига минглаб маъмурий регламентлар орқали тартибга солинадиган давлат хизматларини кўрсатиш тўғрисидаги қонунчилик ривожлантирилган. Шунга кўра, баъзи мутахассисларимиз (мисол учун, А. Мусаев) давлат хизматлари кўрсатилишини ҳам маъмурий тартиб-таомиллар доирасига киритишади[37].

Бироқ, бу борада И.А.Хамедовнинг давлат хизматларига берган таърифини ҳам эслаб ўтиш ўринли бўлади. "Давлат хизматлари бу - аниқ манфаатдор шахсларга нисбатан давлат номидан ваколатли орган ва ташкилотлар томонидан бажариладиган, ушбу шахслар манфаати йўлида ёки қонун ҳужжатлари билан ўрнатилган оммавий тартибга риоя этиш юзасидан, маълумотлар, моддий ёки номоддий манфаатлар, ҳуқуқ ва устунликлар, шунингдек юридик аҳамиятга эга ҳужжатлар тақдим этиш шаклидаги, давлат бошқарувининг функциялари ва оммавий йўналтирилганлигини ифода этадиган, тақдим этиш характеридаги ҳаракатлардир"[38].

Кўриниб турибдики, маъмурий тартиб-таомиллар ва давлат хизматлари мазмун-моҳияти ва қамровига кўра бир-биридан кескин фарқ қилади. Жумладан, маъмурий тартиб-таомилларга "адресат учун исталмаган характердаги ваколатли орган ва ташкилотларнинг ижроия-фармойиш фаолияти"ни киритиш мумкин бўлса, давлат хизматларига эса бундай фаолиятни киритиб бўлмайди.

Фикримизча, давлат хизматлари ва маъмурий тартиб-таомилларни бир-биридан фарқлаш лозим.

Давлат хизматларини кўрсатишга маълум маънода маъмурий тартиб-таомилларнинг алоҳида ёки махсус (суб)институлари ёки (суб)институтларининг бир қисми сифатида қараш мумкин[4, с.15-16; 3, с.49].

Шу маънода, давлат хизматлари кўрсатишни маъмурий тартиб-таомиллар институти билан тенглаштириб, бирхиллаштириб бўлмайди. Бошқа тарафдан, ушбу икки тушунчанинг ўхшаш жиҳати сифатида манфаатдор шахсларга йўналтирилганлиги ва давлат бошқаруви соҳасида амалга оширилишини ҳам келтириб ўтиш мумкин. Мисол учун, лицензиялаш ёки рухсат беришда ушбу жиҳатни кўриш мумкин. Бироқ, давлат хизматларини кўрсатишда энг асосий эътибор самарадорликка қаратилса, маъмурий тартиб-таомилларда манфаатдор шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга катта эътибор берилади. Шунга кўра, ушбу икки тушунча бир-биридан фарқ қилади ва қуйида маъмурий тартиб-таомилларга муаллифлик таърифини келтириб ўтиш билан мухтасар қилинади.

Маъмурий тартиб-таомилларга ўрганилган илмий ишлар доирасида турлича таъриф берилганини кўриш мумкин. Жумладан, бу борада И. М. Лазарев[15, с.7,47], В. А. Зюзин[1, с.9,53], Ю. А. Тихомиров[39], А. В. Минашкин[40], Н. Б. Малявина[41], О. В. Морозова[20, с.8,39-40], М. О. Ефремов[33, с.10,59] томонидан келтирилган таърифлар ўрганилди.

Фикримизча, маъмурий тартиб-таомиллар деганда асосан маъмурий органларнинг турли хил маъмурий фаолият доирасида маъмурий ҳужжат қабул қилишга қаратилган тартиб-таомили тушунилади. Лекин маъмурий фаолиятнинг ҳар бир тури ҳам, у ёки бу маънода, маълум бир маъмурий тартибдан иборатдир. Масалан, маъмурий текшириш, маъмурий режа ва бошқаларда маълум бир

маъмурий тартиб нормаларини ҳам кўриш мумкин. Лекин илмий адабиётларда ва ривожланган хорижий давлатлар қонунчилигида маъмурий тартиб-таомиллар деганда, асосан маъмурий ҳужжатни қабул қилиш тартиб-таомили ва унга қўшимча равишда бошқа маъмурий ҳаракатлар, яъни маъмурий қонунчилик, маъмурий режа чиқариш ёки маъмурий қонунчилик ижодкорлиги процедураларини тушунишни ҳам учратиш мумкин. Мисол учун, АҚШда маъмурий норма ижодкорлиги (Rulemaking) ҳам маъмурий тартиб-таомиллар доирасига киритилган.

Маъмурий процессуал нормаларни шартли равишда маъмурий ҳужжат қабул қилишгача бўлган дастлабки (олдинги, аввалги) ҳамда маъмурий ҳужжат қабул қилинганидан кейинги процессуал қоидаларга бўлиш мумкин. Юқорида таҳлил қилинган илмий адабиётларда маъмурий тартиб-таомиллар деганда асосан маъмурий ҳужжатни қабул қилишгача бўлган дастлабки процедуралар (маъмурий ҳужжатни қабул қилиш ҳам) назарда тутилади. Бундан ташқари, маъмурий тартиб-таомилларни шартли равишда маъмурий органларнинг маъмурий ҳужжатни қабул қилишга қаратилган маъмурий ишларни кўзгагиши, кўриб чиқиши ва мазкур ишлар бўйича қарор қабул қилишига доир фаолиятининг белгиланган тартиб-таомили сифатида ҳам тушуниш мумкин. Маъмурий ҳужжат қабул қилинганидан кейинги процессуал қоидалар, жумладан шикоят қилиш ва шикоятни ҳал қилиш тегишинча маъмурий шикоят ва маъмурий суд ишларини юритиш (маъмурий судлов) доирасида ўрганилади.

Юқорида, В. А. Зюзиннинг маъмурий тартиб-таомилларни функционал институт сифатида тушуниш нуқтаи назаридан келиб чиқадиган бўлсак, турли соҳавий маъмурий фаолият турларида, у ёки бу маънода маъмурий тартиб-таомилларни кўришимиз мумкин. Бироқ бунда ижобий ёки регулятив хусусиятдаги, ташқи субъектларга йўналтирилган муносабатлар асосидаги, жазолаш ёки низолашиш характерида бўлмаган маъмурий фаолият тартиби мавжуд бўлишини назарда тутиш лозим. Шунга кўра, лицензиялаш, рухсат бериш ва бошқа маъмурий фаолият турларида ҳам функционал институт сифатидаги маъмурий тартиб-таомиллар мавжуд бўлишини эътироф этиш ўринли бўлади.

Шуни таъкидлаш жоизки, Ўзбекистон Республикаси МТТҚонунининг 4-моддаси (асосий тушунчалар)да маъмурий тартиб-таомилларга қуйидагича таъриф берилган:

"маъмурий тартиб-таомил - маъмурий органларнинг маъмурий-ҳуқуқий фаолиятини тартибга солувчи процессуал қоидалар"

Бу борада А. А. Никольскаянинг маъмурий тартиб-таомилларни тушуниш муаммоси кўп қиррали бўлиб, маъмурий-процедуравий қонунчилик ривожланишига қараб янги-янги масалалар юзага келиши мумкинлиги ҳақидаги фикрларини ҳам эътиборга олиш лозим[29, с.56-57].

Ривожланган давлатлар тажрибасидан келиб чиқиб, замонавий давлат бошқаруви (public administration) асосидаги бошқарувда маъмурий тартиб-таомилларга давлат бошқарувида иштирок этиш, тўғри бошқарув қарорларига эришишнинг оқилона йўли, давлат бошқаруви органларининг халқ олдида ҳисобдор бўлиши, шаффофлик, маълум бир қоидаларга бўйсуниб орқали ўз ваколатларини суиестемол қилишдан сақланишни таъминлаш, маъмурий қарорларнинг самарадорлигини ошириш қоидалари сифатида қаралмоқда. Бу эса, ўз навбатида, ривожланган давлатлар сингари маъмурий тартиб-таомиллар

тўғрисидаги умумий қонуннинг маъмурий органлар ва манфаатдор шахслар ўртасидаги барча маъмурий-ҳуқуқий муносабатларга татбиқ этилишини ҳамда маъмурий тартиб-таомилларнинг барча асосий қоидаларини қонунда мустаҳкамлаш орқали кафолатлашни тақозо этади.

Хулоса қилиб айтганда, маъмурий тартиб-таомиллар маъмурий органларнинг уларга хизмат юзасидан бўйсундирилмаган манфаатдор шахслар билан қонун нормаларига мувофиқ келиб чиқадиган муносабатларида давлат бошқаруви ваколатларини амалга ошириш орқали манфаатдор шахсларнинг ҳуқуқлари ва қонуний манфаатларини таъминлашга қаратилган, маъмурий-ҳуқуқий фаолиятини тартибга солидиган (регулятив) процессуал қоидалардир.

Иқтибослар/Сноски/Reference:

1. Зюзин В. А. Административные процедуры: теория, практика и проблемы законодательного регулирования в РФ: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2007. - С. 3. (Zyuzin V. A. Administrative Procedures: Theory, Practice and Problems of Legislative Regulation in the Russian Federation: Dis. ... Cand. legal sciences. - М., 2007. - P. 3.)

2. Ўзбекистон Республикаси Президентининг "Жисмоний ва юридик шахсларнинг муносабатлари билан ишлаш тизимини тубдан такомиллаштиришга доир чора-тадбирлар тўғрисида"ги 28.12.2016 йилдаги ПФ-4904-сон Фармони, кучга кириш санаси 09.01.2017. ЎР ҚХТ, 2017. - 1-сон, 5-молда. (Decree of the President of the Republic of Uzbekistan No. UP-4904 dated 28.12.2016 "On measures radical improve the system of work with individuals and legal entities")

3. Пуделька Й. Право административных процедур и административно-процессуальное право в государствах Центральной Азии - краткий обзор современного состояния // Ежегодник публичного права 2015: Административный процесс. - М.: Инфотропик Медиа, 2015. - С. 41. (J. Pudelka. Law of Administrative Procedures and Administrative Process Law in Central Asian States - A Brief Overview of the Current State // Public Law Yearbook 2015: Administrative Process. - М.: Infotropik Media, 2015. - P. 41)

4. Пуделька Й., Демпе Й. Общее административное право в государствах Центральной Азии - краткий обзор современного состояния // Ежегодник публичного права - 2014: "Административное право: сравнительно-правовые подходы". - М.: Инфотропик Медиа, 2014. - С. 3. (J. Podelka, J. Derpe. General Administrative Law in Central Asian States - a brief overview of the current state // Yearbook of Public Law - 2014: "Administrative Law: Comparative Legal Approaches". - М.: Infotropik Media, 2014. - P. 3.)

5. Демократик ислохотларни чуқурлаштириш, барқарор ривожланишни таъминлаш - халқимиз учун муносиб ҳаёт даражасини яратишнинг кафолатидир // Мирзиёев Ш.М. Миллий тараққиёт йўлимизни қатъият билан давом эттириб, янги босқичга кўтарамиз. Т. 1. - Т.: Ўзбекистон, 2018. - Б. 56, 116, 152. (Deepening of democratic reforms and ensuring sustainable development - guarantee of a decent standard of living for our people // Mirziyoyev Sh.M. We will continue our path of national development with determination and bring it to a new level. Т. 1. - Т.: Uzbekistan, 2018. - P. 56, 116, 152)

6. Ўзбекистон Республикасининг 2018 йил 8 январдаги "Маъмурий тартиб-таомиллар тўғрисида"ги ЎРҚ-457-сон қонуни (Кучга кириш санаси 10.01.2019. Қонун ҳужжатлари маълумотлари миллий базаси, 09.01.2018. - 03/18/457/0525-сон). (Law of the Republic of Uzbekistan No.-457 "On Administrative Procedures" dated January 8, 2018)

7. Қаранг.: Нематов Ж. Ўзбекистон Республикасида маъмурий процедуралар институтини такомиллаштириш: қиёсий-ҳуқуқий таҳлил (монография). - Т.: Lesson Press. 2018 й. - Б. 36.; Нематов Ж. Ўзбекистон Республикасида маъмурий процедуранинг ҳуқуқий муаммолари. // Жамият ва бошқарув. - 2014 № 4. - Б. 69-81.; Нематов Ж. Ўзбекистон Республикасида маъмурий жавобгарликнинг ҳуқуқий муаммолари: Япония тажрибаси билан қиёсий-ҳуқуқий таҳлил // Жамият ва бошқарув. - 2015. - № 3. - Б. 62-72.; Нематов Ж. Маъмурий процедура нима? // Ҳуқуқ ва бурч. - 2017 № 8. - Б. 42-45.; Нематов Ж. Давлат хизматида манфаатлар тўқнашувининг олдинда маъмурий процедуранинг ўрни. // Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратураси Олий ўқув курслари ахборотмаси. - 2017 № 3(31). - С. 33-35.; Нематов Ж. Проблемы применения принципов

административных процедур в условиях нового этапа развития административного права в Республике Узбекистан. // Ежегодник публичного права 2018: Принципы административных процедур и административного судопроизводства. - М.: Инфотропик Медиа, 2018. - С. 290-299.; Нематов Ж. Ўзбекистон ҳудудида маъмурий процедуралар ҳуқуқий асосларининг тарихий ривожланиш динамикаси (совет даври мисолида). // Ҳуқуқий тадқиқотлар журнали. 2019 № 2. - Б. 20-28.; Nematov J. Some issues of perception, interpretation of administrative law and legal education in modern Uzbekistan. // Юридик фаилар ахборотномаси. 2019 № 1. - Б. 96-102.; Нематов Ж. Ўзбекистон Республикасида маъмурий процедуралар қонунчилик асослари вужудга келишининг умумий таъсифи. // Ҳуқуқий тадқиқотлар журнали. 2019 № 4. - Б. 38-53.(Nematov J. Improvement of the Institute of Administrative Procedures in the Republic of Uzbekistan: Comparative-Legal Analysis (monograph). - T: Lesson Press. 2018 - P. 36.; Nematov J. Legal issues of the administrative procedure in the Republic of Uzbekistan. // Community and administration. - 2014 № 4 - P. 69-81.; Nematov J. Legal issues of administrative responsibility in the Republic of Uzbekistan: comparative-legal analysis with Japanese experience // Society and administration. - 2015. - No. 3 - P. 62-72.; Nematov J. What is the administrative procedure? // Rights and Obligations. - 2017 № 8. - P. 42-45.; Nematov J. The Role of the Administrative Procedure in Preventing the Conflict of Interests in Civil Service // Higher training courses of the Prosecutor General's Office of the Republic of Uzbekistan. - 2017 № 3 (31). - P. 33-35 ; Nematov J. Problems of applying the principles of administrative procedures in the conditions of a new stage of development of administrative law in the Republic of Uzbekistan. // Yearbook of public law 2018: Principles of administrative procedures and administrative proceedings. - M.: Infotropic Media, 2018. - P. 290-299.; Nematov J. The dynamics of the historical development of the legal framework of administrative procedures in the territory of Uzbekistan (on the example of the soviet period). Journal of Law Research. 2019, 2 vol., issue 1, P. 20-28.; Nematov J. General characteristics of the emergence of the legislative bases of administrative procedures in the Republic of Uzbekistan. Journal of Law Research. 2019, 4 vol., issue 1, pp. 38-53.)

8. Козлов Ю. М. Предмет советского административного права. - М., 1967. - С. 90-92; Козлов Ю. М. Административное право. - М., 2001. - С. 384-385; Козлов Ю. М. Административное право. - М., 2005. - С. 451-452. (Yu. M. Kozlov. Subject of Soviet administrative law. - M., 1967. - P. 90-92; Kozlov Yu. M. Administrative law. - M., 2001. - P. 384-385; Kozlov Yu. M. Administrative law. - M., 2005. - P. 451-452.)

9. Конов П. И. Административный процесс: подходы к определению понятия и структуры // Государство и право. - 2001. - № 6. - С. 23-24. (Konov P. I. Administrative Process: Approaches to the Definition of the Concept and Structure // State and Law. - 2001. - № 6. - P. 23-24.)

10. Бахрах Д. Н. Административное право России. - М., 2000. - С. 306. (Bakhrakh D. N. Administrative law of Russia. - M., 2000. - P. 306.)

11. Попов Л. Л., Мигачев Ю. И., Тихомиров С. В. Административное право России. - М., 2006. - С. 60; Конин Н.М. Административное право России. - М., 2004. - С. 56. (L. L. Popov, Yu. I. Migachev, S. V. Tikhomirov. Administrative Law of Russia. - M., 2006. - P. 60; Konin N.M. Administrative law of Russia. - M., 2004. - P. 56)

12. Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса. - М., 1998. - С. 729; Тихомиров Ю. А. Административное право и процесс. - М., 2008. - С. 611. (Tikhomirov Yu. A. The course of administrative law and process. - M., 1998. - P. 729; Tikhomirov Yu. A. Administrative law and process. - M., 2008. - P. 611.)

13. Панова И. В. Актуальные проблемы административного процесса в Российской Федерации: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. - Екатеринбург, 2000; Панова И. В. Административно-процессуальная деятельность в Российской Федерации. - Саратов, 2001; Панова И. В. Административный процесс в Российской Федерации: понятие, принципы и виды // Правоведение. - 2000. - № 2. - С. 124-126. (Panova I.V. Actual problems of the administrative process in the Russian Federation: Author's abstract. dis. ... Dr. Juridical sciences. - Yekaterenburg, 2000; Panova I. V. Administrative procedure in the Russian Federation. - Saratov, 2001; Panova I. V. Administrative process in the Russian Federation: concept, principles and types // Jurisprudence. - 2000. - № 2. - P. 124-126)

14. Кононов П. И. Административно-процессуальное законодательство и проблемы его кодификации: Дисс. ... д-ра юрид. наук. - М., Московская академия МВД России, 2001; Кононов П. И. Административный процесс: подходы к определению понятия и структуры // Государство и право. - 2001. - № 6. - С. 23-24; Кононов П. И. Современное состояние и вопросы кодификации административно-процессуального законодательства // Журнал российского права. - 2001. - № 7. - С. 24-31. (Kononov P. I. Administrative-procedural legislation and the problems of its codification: Diss.

... Dr. Juridical sciences. - Moscow, Moscow Academy of the Ministry of Internal Affairs of Russia, 2001; Kononov P. I. Administrative Process: Approaches to the Definition of the Concept and Structure // State and Law. - 2001. - № 6. - P. 23-24; Kononov P. I. The current state and issues of codification of administrative procedure legislation // Journal of Russian law. - 2001. - № 7. - P. 24-31.)

15. Лазарев И. М. Административные процедуры в сфере взаимоотношений граждан и их организаций с органами исполнительной власти в Российской Федерации: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2002. - С. 28. (I.M. Lazarev. Administrative procedures in the sphere of relations between citizens and their organizations with executive authorities in the Russian Federation: Dis. ... Cand. legal sciences. - M., 2002. - P. 28.)

16. Махина С. Н. Управленческий и административный процессы: проблемы теории и перспективы правового регулирования: Дис. ... канд. юрид. наук. - Воронеж., 1998. - С. 6, 11, 25, 33. (Makhina S. N. Management and administrative processes: problems of the theory and prospects of legal regulation: Dis. ... Cand. legal sciences. - Voronezh., 1998. - P. 6, 11, 25, 33.)

17. Женетель С. З. Административный процесс и административные процедуры в условиях административной реформы: Дис. ... докт. юрид. наук. - М., 2008. - С. 17. (Jenetal S. Z. Administrative process and administrative procedures in the context of administrative reform: Diss. ... Dr. legal sciences. - M., 2008. - P. 17)

18. Демин А. А. Теория административного процесса: соотношение материального и процессуального права // Правовая наука и реформа юридического образования: сб. науч. тр. - Воронеж: ВГУ, 1996. Вып. 6: Юридический процесс: Реформа процедур управления, законодательной деятельности и судебной власти. - С. 98; Демин А. А. Понятие административного процесса и кодификация административно-процессуального законодательства Российской Федерации // Государство и право. - 2000. - № 11. - С. 8-11. (Demin A. A. The Theory of the Administrative Process: The Ratio of Substantive and Procedural Law // Legal Science and Legal Education Reform: collection of scientific works. tr. - Voronezh: VSU, 1996. Vol. 6: Legal process: Reform of governance procedures, legislation and the judiciary. - P. 98; Demin A. A. The concept of administrative process and codification of the administrative procedure legislation of the Russian Federation // State and law. - 2000. - № 11. - P. 8-11.)

19. Зеленцов А. Б. Конфликты в управлении и управление конфликтами: Опыт комплексного исследования предмета и форм административной юрисдикции: Монография. - М.: РУДН, 2001. - С. 5-6; (Zelentsov, A. B. Conflicts in Management and Management of the Conflicts: The Experience of Comprehensive Study of the Subject and Forms of Administrative Jurisdiction: Monograph. - M.: PFUR, 2001. - P. 5-6)

20. Морозова О. В. Административные процедуры в РФ, США, ФРГ: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2010. - С. 25; (Morozova O.V. Administrative procedures in the Russian Federation, the USA, and the Federal Republic of Germany: Dis. ... Cand. legal sciences. - M., 2010. - P. 25)

21. Петров Г. И. О кодификации советского административного права // Советское государство и право. - 1962. - № 5. - С. 30-33. (Petrov G.I. On the codification of Soviet administrative law // Soviet state and law. - 1962. - № 5. - P. 30-33.)

22. Зеленцов А.Б., Ястребов О.А. Судебное административное право. - М.: Статут, 2017. - С. 247-249. (Zelentsov A.B., Yastrebov O.A., Judicial administrative law. - M.: Statute, 2017. - P. 247-249.)

23. Изох 1: "Процесс" латинча "processus" с'уздан олинган б'улиб, олинга харакатланиш, й'уналиш, жараён маъноларини, "процедура" эса латинча "pro-cedo" с'уздан олинган б'улиб, содир б'улиш, давом этиш, юксалиб бориш, харакатланиш маъноларини билдиради. 16, с.32; 17, с.16 (Note 1: The term "process" is derived from the word "processus", meaning "forward movement", "direction", "process", and "procedure" is derived from the Latin word "pro-cedo," meaning to go on, proceed, rise, move.)

24. Якимов А. Ю. Административно-юрисдикционный процесс и административно-юрисдикционное производство // Государство и право. - 1999. - № 3. - С. 6. (Yakimov A.Yu. Administrative Jurisdiction Process and Administrative Jurisdictional Proceedings // State and Law. - 1999. - № 3. - P. 6.)

25. Бахрах Д. Н. Административное право России. - М.: Норма, 2001. - С. 301. (Bakhrakh D. N. Administrative law of Russia. - M.: Norma, 2001. - P. 301.)

26. Тарасова В. А. Процессуальная форма деятельности органов социального обеспечения // Советское государство и право. - 1973. - № 11. - С. 112-113. (Tarasova V. A. Procedural form of the activities of social welfare bodies // Soviet state and law. -1973. - № 11. - P. 112-113.)

27. Лучин В. О. Процессуальные нормы в советском государственном праве. - М., 1976. - С. 25. Ўшаш фикр билдирганлар: Кононов П. И. Административный процесс: подходы к определению понятия и структуры // Государство и право. - 2001. - № 6. - С. 19; Шайкенов Н. А., Алексеев А. А. Правовое обеспечение интересов личности. Свердловск. УрГУ, 1990. - С. 144; Мельников Ю. И. Природа и содержание норм процессуального права в социалистическом обществе: Автореф. дис. □ канд. юрид. наук. - М., 1976. - С. 7-8. (Luchin V. O. Procedural rules in the Soviet state law. - М., 1976. - P. 25.; Kononov P. I. Administrative Process: Approaches to the Definition of the Concept and Structure // State and Law. - 2001. - № 6. - P. 19; Shaikenov N. A., Alekseev A. A. Legal support of personal interests. Sverdlovsk. Ural State University, 1990. - P. 144; Melnikov Yu. I. Nature and content of the rules of procedural law in a socialist society: Author's abstract. dis. ... Cand. legal sciences. - М., 1976. - P. 7-8)
28. Тихий Р. С. Проблемы правового регулирования административных процедур в РФ (регионально-правовой аспект): Автореф. дис. □ канд. юрид. наук. - Тюмень, 2005. - С. 8. (Tikhiiy R.S. Problems of legal regulation of administrative procedure in the Russian Federation (regional legal aspect): Author's abstract. dis. ... Cand. legal sciences. - Tyumen, 2005. - P. 8.)
29. Никольская А. А. Административные процедуры в системе публичного управления (проблемы административно-правового регулирования): Дисс. ... канд. юрид. наук. - Воронеж., 2007. - С. 27-28. (Nikolskaya A. A. Administrative procedures in the public administration system (problems of administrative and legal regulation): Diss. ... Cand. legal sciences. - Voronezh., 2007. - P. 27-28.)
30. Сорокин В. Д. Административно-процессуальное право. - М.: Юрид. лит., 1972. - С. 120; Сорокин В. Д. Административный процесс и административно-процессуальное право. - СПб.: Юрид. ин-т, 2002. - С. 4-6, 14-17. (Sorokin V.D. Administrative Procedure Law. - М.: Legal. lit., 1972. - P. 120; Sorokin V.D. Administrative process and administrative procedure law. - SPb.: Legal. Institute, 2002. - P. 4-6, 14-17.)
31. Стариллов Ю. Н. Административная юстиция: проблемы теории. - Воронеж: ВГУ, 1998. - С. 53; Затрожная О. К. Советский административный процесс. - Воронеж: ВГУ, 1985. - С. 32; Бахрах Д. Н. Административное право. - М.: Бек, 1996. - С. 153-156; Бельский К. С. Феноменология административного права. - Смоленск: СГУ, 1985. - С. 62-63; Тихомиров Ю. А. Курс административного права и процесса. - М., 1998. - С. 712-719; Никольская А. А., 2007. Кўрсатилган асар. - Б. 13. (Starilov Yu. N. Administrative Justice: Problems of Theory. - Voronezh: VSU, 1998. - P. 53; Zatrozhnaya O. K. The Soviet administrative process. - Voronezh: VSU, 1985. - P. 32; Bahrakh D. N. Administrative law. - М.: Beck, 1996. - P. 153-156; Belsky K.S. Phenomenology of administrative law. - Smolensk: SSU, 1985. - P. 62-63; Tikhomirov Yu. A. The course of administrative law and process. - М., 1998. - P. 712-719)
32. Стариллов Ю. Н. Административный процесс в системе современных научных представлений об административной юстиции // Государство и право. - 2004. - № 6. - С. 7. (Starilov Yu. N. Administrative process in the system of scientific scientific ideas on administrative justice // State and law. - 2004. - № 6. - P. 7.)
33. Ефремов М. О. Административные процедуры как форма реализации компетенции органов публичной власти во взаимоотношениях с частными лицами: Дисс. ... канд. юрид. наук. - М., 2005. - С. 173. (Efremov M. O. Administrative procedures as a form of realization of the competence of public authorities in relations with individuals: Diss. ... Cand. legal sciences. - М., 2005. - P. 173.)
34. Тихомиров Ю. А. Административные процедуры и право / Ю. А. Тихомиров, Э. В. Талапина // Журнал российского права. - 2002. - № 4. - С. 5-7; Нужен закон об административных процедурах / Ю. А. Тихомиров [и др.] // Право и экономика. - 2001. - № 6. С. 61; Тихомиров Ю. А. Правовые аспекты административной реформы / Ю. А. Тихомиров // Законодательство и экономика. - 2004. - № 4. - С. 13. (Yu. A. Tikhomirov. Administrative Procedures and Law / Yu. A. Tikhomirov, E. V. Talapina // Journal of Russian Law. - 2002. - № 4. - P. 5-7; We need a law on administrative procedures / Yu. A. Tikhomirov [et al.] // Law and Economics. - 2001. - № 6. - P. 61; Yu. A. Tikhomirov. Legal Aspects of Administrative Reform / Yu. A. Tikhomirov // Legislation and Economics. -2004. - № 4. -P. 13)
35. Протасов В. Н. Модель надлежащей правовой процедуры: теоретические основы и главные параметры // Советское государство и право. - 1990. - № 7. - С. 14-23; Панова И. В. Юридический процесс. - Саратов, 1998. - С. 23; Абрамова А. И. Процессуальные вопросы правоприменения // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды. - М.: ВНИИСЗ, 1990. Вып. 47. - С. 37; Женетель С. З., 2008. Кўрсатилган асар. - Б. 16; Махина С.Н., 1998. Кўрсатилган асар. - Б. 32; Протасов В.Н. Основы общеправовой процессуальной теории. - М.: Юрид. лит., 1991. - С. 38; Панова И. В. Юридический процесс. - Саратов, 1998. - С. 23; Салишева Н. Г. Административное

право и административный процесс: актуальные проблемы // Административное право и административный процесс: актуальные проблемы / Под ред. Л. Л. Попова, М. С. Студеникиной. - М.: Юрист, 2004. - С. 222-223; Лукьянова Е. Г. Теория процессуального права. - М., 2003. - С. 39-40; Ефремов М. О., 2005 г. Кўрсатилган асар. - Б. 49; Алексеев С. С. Социальная ценность права в советском обществе. - М., 1971. - С. 122-123; Якуба О. М. Административная ответственность по советскому праву в свете дальнейшего усиления охраны прав личности: Автореф. дис. ... д-ра юрид. наук. - Харьков, 1964. - С. 25. (Protasov V. N. The model of due process: theoretical foundations and main parameters // Soviet state and law. - 1990. - № 7. - P. 14-23; Panova I.V. Legal process. - Saratov, 1998. - P. 23; Abramova A. I. Procedural issues of law enforcement // Problems of improving the law of the North: Proceedings. - М.: VNIISZ, 1990. Vol. 47. - P. 37; Protasov V.N. Basics of general legal procedural theory. - М.: Legal. lit., 1991. - P.38; Panova I.V. Legal process. - Saratov, 1998. - P. 23; Salisheva N. G. Administrative law and administrative process: actual problems // Administrative law and administrative process: actual problems / Ed. L. L. Popova, M. S. Studenikina. - М.: Yurist, 2004. - P. 222-223; Lukyanova E.G. Theory of procedural law. - М., 2003. - P. 39-40; Alekseev S.S. The social value of law in Soviet society. - М., 1971. - P. 122-123; Yakuba, O. M. Administrative Responsibility under Soviet Law in the Light of Further Strengthening the Protection of Individual Rights: author. dis. ... Dr. Juridical sciences. - Kharkov, 1964. - P. 25.)

36. Дегтярева Е. А. Административные процедуры: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2008. - С. 17-18; Аракчеев В. С. Процессуно-правовые нормы: понятие и значение в регулировании трудовых отношений: Автореф. дис. □канд. юрид. наук. - Томск, 1981. - С. 3; Абрамова А. И. Процессуальные вопросы правоприменения // Проблемы совершенствования советского законодательства: Труды. - М.: ВНИИСЗ, 1990. Вып. 47. - С. 37; Рассакхатская Н. А. Пределы гражданской процессуальной формы // Правоведение. -1996. - № 3. - С. 137-144. (Degtyareva E. A. Administrative procedures: Dis. ... Cand. legal sciences. - М., 2008. - P. 17-18; Arakcheev V. S. Procedural and legal norms: the concept and meaning in the regulation of labor relations: Author's abstract. dis. ... Cand. legal sciences. - Tomsk, 1981. - P. 3; Abramova A. I. Procedural issues of law enforcement // Problems of improving the law of the North: Works. - М.: VNIISZ, 1990. Vol. 47. - P. 37; Rassakhatskaya N. A. Limits of civil procedural form // Jurisprudence. -1996. - № 3. - P. 137-144.)

37. Мусаев А. Законодательство об административном судопроизводстве в Республике Узбекистан // Ежегодник публичного права 2015: Административный процесс. - М.: Инфотропик Медиа, 2015. - С. 173. (Musaev A. Legislation on administrative litigation in the Republic of Uzbekistan // Yearbook of public law 2015: Administrative process. - М.: Infotropik Media, 2015. - P. 173)

38. Хамедов И.А. К вопросу о понятии и инвентаризации государственных услуг в Республике Узбекистан // Ўзбекистон Республикаси Бош прокуратурасининг Олий ўқув курслари ахборотномаси. - 2016. - № 2(26). - С. 20. (Khamedov I.A. On the issue of the concept and inventory of public services in the Republic of Uzbekistan // High training courses of the GPO. - 2016. - № 2 (26). - P. 20.)

39. Административное право и процесс: полный курс / Ю.А.Тихомиров. - М.: Изд-во Тихомирова М.Ю., 2005. - С. 611. (Administrative law and process: full course / Yu.A.Tikhomirov. - М.: Publishing house of Tikhomirov M. Yu., 2005. - P. 611.)

40. Минашкин А. В. Административные процедуры организации и деятельности Правительства Российской Федерации // Законодательство и экономика. - 2002. - № 7 (255). - С. 41; Тихомиров Ю. А., Бачило И. Л., Талапина Э. В. Административные процедуры для публичной власти и граждан // Законодательство и экономика. - 2002. - № 6 (218). - С. 4. (Minashkin A.V. Administrative procedures for the organization and activities of the Government of the Russian Federation // Legislation and Economics. - 2002. - № 7 (255). - P. 41; Tikhomirov Yu. A., Bachilo I. L., Talapina E. V. Administrative procedures for public authorities and citizens // Legislation and Economics. - 2002. - № 6 (218). - P. 4.)

41. Малавина Н. Б. Административные процедуры как средство противодействия коррупции в системе органов публичной власти: Дис. ... канд. юрид. наук. - М., 2008. - С. 21-22. (Malyavina N. B. Administrative procedures as a means of combating corruption in the system of public authorities: Dis. ... Cand. legal sciences. - М., 2008. - P. 21-22.)